

ЛАЗЬКО

Олексій

Миколайович,

здобувач кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України, м. Харків.

Анотація: у статті висвітлюються результати теоретичного аналізу етногенезу української нації та становлення державної етнонаціональної політики в Україні. Представлено розгляд основних наукових підходів щодо трактування поняття «державна етнополітика», визначено складності щодо вирішення проблем функціонування етнонаціональної державної політики та можливості їх подолання.

Ключові слова: етногенез, нація, ідентичність, державна етнополітика, етнонаціональна державна політика.

УДК 351:858

Олексій ЛАЗЬКО

ЕТНОГЕНЕЗ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Україна, здобувши у 1991 р. незалежність, зіткнулася з цілою низкою проблем у різних сферах суспільно-політичних реалій, зокрема й національно-етнічних. Наразі очевидно, що був втрачений час стосовно усвідомлення себе як окремої незалежної держави, переформатування розуміння громадянами суспільно-політичних процесів та пріоритетів політичної еліти у розбудові держави. Складність у вирішенні цієї проблеми вбачається ще й у тому, що Україна майже не має власного досвіду вирішення проблем взаємовідносин держави та нації, її етнонаціональний розвиток в умовах перехідного періоду, не вийшов за межі встановлення атрибутики держави. Ще не сформувалася ідентичність українського суспільства, відчувається незбалансованість цінностей і традицій населення різних регіонів України, особливо в східних та південних, що і стало однією з причин розв'язання війни на сході держави. Відповідно до наведеного окреслюється значущість державної етнонаціональної політики та адекватність її забезпечення, шляхом наукового осмислення історичних та геополітичних умов вітчизняної етнонаціональної самоорганізації, національного питання та прав людини, політико-правове закріплення демократичного розвитку української етнічної нації, забезпечення прав етнічних меншин, гармонійний розвиток та ефективне функціонування державної мови тощо.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Тим чи іншим аспектам дослідження окресленої проблеми присвятили свої праці як зарубіжні так і вітчизняні науковці. З-поміж них: О. Антонюк, І. Варзар, П. Ван ден Берг, В. Войналович, В. Євтух, Ентоні Д. Сміт, О. Картунов, В. Котигоренко, Дж. Мейс, М. Леві, О. Нельга, Ю. Римаренко, С. Римаренко, А. Степен, Й. Уоллерстейн, М. Хахтер та ін. Останнім часом проблемами етнополітики стали активно займатися вчені науки державного управління, зокрема: П. Надолішній, Ю. Куц, Т. Сенюшкіна, Г. Євсєєва, П. Лопушинський та ін. Однак питання, що пов'язані з процесом розвитку державної етнонаціональної політики в Україні, залишаються дискусійними та до кінця ще не з'ясованими.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – аналіз етногенезу української нації як історичного процесу та становлення державної етнонаціональної політики в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. Етногенез (грец. ἔθνος, – «плем'я, народ» та γένεσις – «походження») – це процес формування етнічної спільноти (етносу) на основі різних етнічних компонентів. Низка українських соціологів визначають етногенез як сукупність соціально-історичних та духовно-культурних процесів, що призводять до виникнення етнічного явища і зумовлюють його подальший розвиток [1].

Етногенез характеризується взаємозв'язком двох видів етногенетичних процесів, консолідацією споріднених і неспоріднених етнічних компонентів з включенням у цей процес переселенців (мігрантів). У процесі етногенезу, під впливом особливостей господарської діяльності в певних природних умовах та інших причин, формують-

ся специфічні для нового етносу риси матеріальної і духовної культури, побуту, групових психологічних характеристик, що відрізняють його від інших етносів.

Відповідно до наведеного можна констатувати, що кожна етнічна спільнота формується завдяки поняттю «ідентичність» походить від лат. «idem» — «той самий», нім. «Identität», англ. «identity», фр. «l'identité» — «тотожність, подібність, повний збіг чого-небудь із чим-небудь». Ідентичність вживається для опису індивідів і груп як відносно стійких, тотожних самих собі цілностей. Е. Фромм зауважує, що в природі людини закладено прагнення шукати коріння в цьому світі і що найбільше задоволення може принести коріння засноване на відчутті братерства з іншими людьми [2].

Е. Еріксон визначив «ідентичність» як «здатність особистості зберігати внутрішню рівновагу», «безперервність самопереживання» особистості та як продукт взаємодії між особистістю та суспільством. При цьому вчений наголошує, що суспільство впливає на індивідів тим, що надає їм ресурси, якими є релігія, економіка і політика, за допомогою яких вони можуть вирішувати проблеми свого внутрішнього розвитку [3, с. 57].

Тож, етногенез — це історичний процес, який включає як початкові етапи виникнення якого-небудь народу, так і подальше формування його етнографічних, лінгвістичних і антропологічних особливостей. Значуща роль у цьому процесі належить ідентичності.

У сучасній науковій літературі початком етногенезу українців визначається період Київської Русі. Однак несприятливі історичні обставини, зокрема роздробленість Київської Русі та монголо-татарське нашествя уповільнили цей процес, який поновився лише у XV–XVII ст., визначивши специфіку етногенезу українців. Його прискоренням слугували загроза фізичного знищення з боку Кримського ханства, васала Османської імперії, національний гніт польської шляхти і внутрішня зрада еліти — перехід аристократії до католицизму й укладення церковної унії. Вочевидь українці втратили клас, який зазвичай здійснював державне керівництво, ставив певні політичні цілі, сприяв культурі й освіті, підтримував церкву й живив відчуття ідентичності суспільства.

Скоріш за все причиною такої поведінки стала відсутність єдності української громади з повним браком патріотизму, оскільки перехід на польські позиції призводить до утвердження егоїстичного «Я» через ідентичність з пануючим етносом, а не з власним. Ідентичність з власним етносом не могла бути позитивною чи вигідною як з матеріалістичних положень, так і з психологічних, оскільки спрацьовувало усвідомлення своєї меншовартості і незначущості. Напевно, досвід бездержавного життя призвів до відсутності в українців, зокрема і в аристократів, вміння здобувати й утримувати владу, користуватися нею у своїх інтересах. Відповідно до такої тенденції і розвинувся брак самоповаги не лише до себе як до особи, а і до свого національного, до свого народу і своєї влади.

Однак в освічених колах українського народу усвідомлювалося, що, примусові полонізація та покатоличення загрожують самому етнонаціональному існуванню українців. Тому, вирішення окреслених проблем вбачалося в поширенні писемності, освіті, створенні різноманітних шкіл, політичних та історичних творів. Проте найголовнішим протиставленням цій експансіоністській політиці стала боротьба, що визначалася етнонаціональною самобутністю та системою духовних цінностей українців, зокрема боротьбою за національні права, православ'я, створення національних державних інституцій тощо.

Тож, результатом цих процесів, стало формування українського етносу. Для української спільноти споконвіку була притаманна поліетнічна структура населення. Цей факт спричиняє необхідність генерувати таку державну етнополітику, яка була б адекватна до потреб розвитку матеріальної і духовної культури всіх етнічних угруповань, національних меншин, які проживають на теренах української держави.

В енциклопедії з державного управління поняття «державна етнополітика» визначається як система принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих

на задоволення потреб різних етнічних спільнот, пов'язаних із специфікою їхнього етнокультурного розвитку, регулювання міжетнічних відносин, усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів, забезпечення участі у державотворчих процесах різних структурних етнонаціональних компонентів українського суспільства [4, с. 146].

Зауважимо, що етнополітична думка пройшла довгий і складний шлях розвитку. У період античності визначаються два підходи до вирішення етнополітичних проблем, а саме: ліберально-демократичний (Демокрит, Перикл, Сократ та ін.) та консервативний (Геракліт, Платон, Аристотель та ін.). В епоху Відродження процес розвитку ідей ліберальної демократії та консерватизму в етнополітиці, поширився Європою та північною Америкою. З початку епохи Модерну (1789 р.), панівним в Європі стає консервативний підхід, який проявляється у створенні та існуванні унітарних авторитарно-тоталітарних національних імперій, які проводили політику насильницької асиміляції, перемішування та переселення народів. Розвиток ідей консервативного підходу відображені у працях М. Макіавеллі, Г. Гегеля, Т. Мора, В. Липинського та ін., а ліберально-демократичного у доробках І. Канта, Й. Гердера, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін.

Перехід людства до модерного періоду свого розвитку спонукало до формування більшості етнополітичних концепцій, зокрема й теорії націй, націоналізму, прав людини і націй у їх взаємозв'язку. Так, авторитетний представник ліберально-демократичної ідеології націєтворення М. Грушевський, писав: «Україна не тільки для українців, а й для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе» [5, с. 106]. Однак, термін «етнонаціональна політика» був окреслений західними політологами у 60-х рр. ХХ ст. відповідно до етнічного відродження, що охопило країни Європи та Америки, здійснюючи вплив на колишні колоніальні континенти та постсоціалістичні країни. Так, дослідження західних політологів щодо етнополітики держави орієнтовно можна розділити на три точки зору. Так, прихильники першої позиції, (А. Степен, Й. Уоллерстейн та ін.) вважають, що держава повинна передбачати і реалізовувати таку політику, яка була б спрямована на розподіл ресурсів та створення сприятливих умов для всіх етносів без втручання в їх національну самобутність. Прибічники другої, М. Леві, М. Хахтер та ін., наголошують на тому, що держава стосовно етносів є, певною мірою, автономна сила, а її політична еліта маючи на меті власні корпоративні цілі, спрямовує її на утримання влади, іноді навіть усупереч титульній нації. Третю позицію представляють П. Ван ден Берг, Ентоні Д. Сміт та ін., які характеризують державу як інструмент титульної нації, яка здійснює контроль над державним апаратом і суспільством. На думку Дж. Мейса етнонаціональна політика – це відносини нації з іншими етнічними групами, а також взаємовідносини національних груп у межах держави [6, с. 97].

Визначаючи сутність поняття «етнополітика», українські вчені наголошують на тому, що – це феномен суспільного життя, який спрямований на пошук найбільш гармонійних національних відносин у багатонаціональній державі. Неодмінною умовою функціонування етнополітики є врахування феномену етнічної ідентичності національного складу населення в діяльності всіх державних інститутів. Етнополітика, сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої належать політичні взаємини державної нації (нації-держави) з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою [7, с. 488].

Як бачимо, при наявності різних поглядів на розуміння державної етнонаціональної політики, більшість науковців, зокрема й сучасних українських, під цим феноменом розуміють, суб'єктивну діяльність в особі держави, етнонаціональних спільнот в особі націй, національних меншин, національно-культурних товариств, партій і рухів етнополітичного спрямування тощо. При цьому, ми солідаризуємося з думкою Ю. Римаренка, який наголошує на тому, що розмаїття визначень щодо розуміння державної етнонаціональної політики відбиває реальний стан речей щодо розв'язання

згаданих проблем у різних країнах, а з іншого – ускладнює розуміння цих питань, усе ж сприяючи пошукові оптимальних шляхів їх розв’язання [8, с. 186].

Відповідно наведеного можна стверджувати, що термін «етнополітика» тотожний поняттю «етнонаціональна політика», оскільки метою державної етнополітики є формування політичної нації.

Натепер етнополітична ситуація в Україні характеризується низкою проблем, зокрема: поєднання процесів становлення української поліетнічної (політичної) нації, і поглиблення етнорегіональних відмінностей, що заважає становленню спільної національної свідомості; відсутність ефективної, з урахуванням регіональних особливостей, політики підтримки української мови та культури, яка була б із розумінням сприйнята більшістю російськомовного населення; збереження високих темпів мовної і культурної асиміляції переважної більшості національних спільнот у бік російських мовних і культурних зразків; висока присутність еміграційних настроїв в середовищі етнічних неукраїнців, що має наслідком пасивність значної їх частини в участі у створенні в Україні громадянського суспільства; відсутність ефективної координації заходів щодо реалізації державної етнонаціональної політики в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [9]. До наведеного додаються складнощі, які спричинені агресією Росії стосовно демократичного вибору України, зокрема анексією Криму та війною на сході України. Це зумовило інтенсивність міграційних потоків населення, що безсумнівно вплинули на соціально-політичну, економічну, демографічну сферу життєдіяльності всього українського суспільства.

Законодавство України дає широку можливість для забезпечення основних прав і потреб більшості етнічних спільнот у політичній, соціальній і мовно-культурній сферах. Так, у Конституції України встановлені гарантії мирного співіснування та розвитку громадян України всіх національностей шляхом сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. До законодавчих актів, що забезпечують реалізацію державної етнонаціональної політики, належать також низка законів, а саме: «Про засади мовної політики», «Декларація прав національностей України», «Про національні меншини в Україні», «Про громадянство України», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та ін.

З анексованого Криму та зони проведення антитерористичної операції в Україні за даними Мінсоцполітики зареєстровано понад 1,4 млн. переселенців. Очевидно, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлює гарантії захисту переселенців, а також створює передумови для комплексних державних програм, які мають допомогти задовольнити потребу доступу до освіти, медичної допомоги, житла, робочих місць, продуктів і теплого одягу.

Як відомо, в українському суспільстві поширена українсько-російська двомовність, яка представлена у всіх регіонах країни, у всіх типах поселень, у всіх соціальних і демографічних групах. Існує взаємне поважне ставлення українців і росіян до російської і української мов, однак мова – це один із чинників набуття ідентичності нації, тому мовне питання є одне із важливих чинників етнонаціональної політики держави. Так, у «Законі України про засади державної мовної політики» надається важливе значення зміцненню статусу державної української мови як одного з найважливіших чинників національної самобутності українського народу, гарантії його національно-державної суверенності та наголошується, що тільки вільний розвиток і рівноправність усіх національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення і консолідації суспільства [10].

Однак, на нашу думку, після здобуття Україною незалежності мовна політика була здебільшого декларативною. Після трагічного завершення Революції Гідності, 23 лютого 2014 р., Верховна Рада ухвалила Закон України «Про засади державної мовної політики», який О. Турчинов не підписав, внаслідок чого він не набув чин-

ності. За президентства Петра Порошенка низка народних депутатів України звернулися з поданням до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України скандального закону Ківалова-Колісніченка «Про засади державної мовної політики». У жовтні 2014 р. Конституційний Суд почав розгляд цього «мовного» закону, який триває досі. Вочевидь мовна політика держави має бути більш твердою і послідовною. Відсутність саме такої політики є одним із факторів анексії Криму та сьогоднішньої трагедії в Україні, що сконцентрувалася на сході. Оскільки боротьба Кремля і проросійського політикуму України за «руській мір» означає не стільки боротьбу за російську мову чи права російськомовних, скільки проти української мови та України як незалежного суб'єкта міжнародної політики.

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, сучасна державна етнонаціональна політика має забезпечуватися через відповідне законодавство, рівні можливості для участі громадян незалежно від їх національності в усіх сферах матеріальної й духовного життя українського суспільства. Метою державної етнонаціональної політики України є створення оптимальних умов для гармонійного та перспективного розвитку у складі поліетнічної держави усіх складових етнонаціональної структури українського суспільства – української нації, національних меншин, корінних народів. Державна етнонаціональна політика в Україні повинна засновуватися на принципах досягнення національної ідентичності, розвитку культурної самобутності української нації, утвердження у міжетнічних відносинах атмосфери толерантності, дружби, взаємної довіри, поваги до мови, культури, традицій, звичаїв і релігій етнічних груп; упередження будь-яких проявів сепаратизму, забезпечення на основі міжнаціонального миру й злагоди суверенітету та територіальної цілісності держави; захисті прав біженців та іммігрантів.

В контексті ситуації, що склалася в Україні, перспективними вбачається систематична діагностика самопочуття етнічних груп в Україні, тенденцій міжетнічних процесів для своєчасних рішень щодо зниження громадсько-небезпечної напруги.

Література:

1. Етнічний довідник : у 3-х ч. / голов. ред. В. Євтух [та ін.] ; НАН України, Ін-т соціології. – К., Ч. 1 : Етнічні меншини в Україні : поняття та терміни / Л. Аза [та ін.]. – К., 1997. – 141 с.
2. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с нем. – М. : АСТ, 2006. – 640 с.
3. Erikson Erik. The problem of ego identity / Erik Erikson // Journal of the American Psychanalytic Association. – 1956. – № 4. P. 56–121.
4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін. – К. : НАДУ. – Т.1 : Теорія державного управління / наук.- ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І.В.Розпутенко (співголова) та ін.. – 2011. – 748 с.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання України», 1991. – 240 с.
6. Мейс Дж. Геополітичні імплікації етнополітики / Дж. Мейс // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 92–105.
7. Майборода О. Етнополітика / О. Майборода // Мала енциклопедія етнодержавнознавства. – К. : Довіра; Генеза, 1996. – С. 488.
8. Римаренко Ю. І. Національний розвій України : проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. – К. : Юринком, 1995. – 272 с.
9. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України: проект Закону № 2560а від 05 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852
10. Про засади державної мовної політики : Закон України № 5029-17 від 25 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>